

Лидија Томић*¹

Универзитет Црне Горе, Подгорица

Филолошки факултет, Никшић

ПОСТУПЦИ КАРНЕВАЛИЗАЦИЈЕ У ПРИПОВЈЕДНОЈ ПРОЗИ МИОДРАГА БУЛАТОВИЋА

Поступци карневализације у приповијеткама Миодрага Булатовића огледају се у обликовној равни слике свијета. С обзиром на чињеницу да дионизијски принцип раздешене стварности у прози овог писца уноси мноштво деформних облика зла и добра, карневализација као поступак омогућава да мотиве страсти и порока читамо у амбивалентној стварности ликова који носе идеју изгубљене хармоније постојања.

Кључне ријечи: карневализација, пародија, снижавање, деканонизација, девастација, смјеховни принцип, апсурд, гротеска, фантастика.

Књижевно дјело Миодрага Булатовића одређује тему карневализације начином обликовања слике свијета. У српску књижевност Булатовић је ушао књигом приповиједака *Ђаволи долазе* (1955) и особинама хладне гротеске, с амиметичким и фикционалним начином приповиједања урбаног живота. Другом књигом приповиједака, под називом *Вук и звоно / повести о огњу, заточеницима и још неким људима* (1958), Булатовић приповиједа тему рата формом „осјећајно ангажиране гротеске“, с елементима гротескне деструкције ратних тема, које ће „хумористички“, и сатирично, ескалирати у романима о рату (*Херој на магарцу*) и миру (*Рат је био бољи*). У трећој књизи, роману *Црвени петао лети према небу* (1959), карневализација се огледа у епско-лирском контрапункту патријархалне традиције и десакрализоване стварности мотива љубави, насиља и патње.

Миодраг Булатовић је, у оквиру прве фазе стваралаштва, до 1959. године, када је објављен роман *Црвени петао лети према небу*, жанровски објединио приповједну структуру вијенца приповиједака, специфичну по парцелацијама дјелова и обједињености цјелине приповиједака. Прва Булатовићева књига донијела је митски присутан, а поетски искошен простор егзистенције. Посувраћена стања јунака и помјерени облици људске недовољности и несреће, исказују тему пролазности и

---

¹ lidija.tomicpg@gmail.com

узалудности. Булатовићев приповједач открива амбивалентна стања заноса и патње. С обзиром на чињеницу да полази од тамних сјећања на дјетињство, с искуством страха и страдања, тема људске угрожености мотивисана је карневализацијом људског пораза која се тиче десакрализације ликова који опсесивно желе да „изађу из круга“ и постану „владари, краљеви, цареви, императори и диктатори“ (Bulatović, 1989 : 85). Уобразиље и морбидне егзалтације учиниле су ликове марионетама људске несреће. С поетичким одредиштима „пуновредног ја“ (Bahtin, 1967 : 113), Булатовићеви јунаци су „мученици“, „јадници“, „скитнице“, „инсекти“, „љубавници“, с бизарним тежњама за испуњењем. Логика постојања у приповијеткама „Изназ из круга“, „Прича о срећи и несрећи“, „Инсекти“, „Љубавници“, „Тиранија“, „Заустави се, Дунав“, и насловима, фабулизује помјерени статус ликова, иманентан односу „говорне представе“ и говорне емоције“ трагикомичних јунака. (Ејхенбаум, 1970 : 246). Ликови „владају собом као најобичнијим предметом“ (Булатовић, 1989 : 143), што у гротесци зла карневализује Булатовићеву „игру с апсурдом“. У њој се исказује тјелесна и духовна отуђеност, оспољена дескрипцијом „пијаница“, „слободних мислилаца“, „подземних генија“, „шизофреника“, „људи од мрака“, „од пене и сенке“, „неботичника“, ликова „с темељима од људских патњи и глине“, „дремовних телеса“. Карневал порока и гријеха, до апокалиптичних самоуништења, обједињен је настојањима јунака да превазиђу зло постојања. Она се одвијају у „тамном вилајету“ људске судбине, у свијету социјално и друштвено маргинализованог свијета. Песимистичне и болне исповијести јунака, немотивисане реакције и дијалози, тешко су схватљиви у некарневалском поретку постојања. У карневалском, и из доминације хаоса, казивања ликова усмјерена су ка вишем степену испуњења. Без логичког реда и поретка, емоционално наглашен ритам самоосјећања и фасцинација конституише надреална стања угрожене егзистенције. Гротеска и пародија чулних и физичких сензација говори о изостанак релистичке мотивације – осим у два мотива – Ивановом самоубиству и убиству сликара Милана, у причи „Тиранија“. Карневализација посувраћености и заробљености агоналним трагања за смислом поистовјећена је с приповиједањем патетичних и параноичних илузија да је могуће надвисити зло и досегнути добро. Карневалски паноптикум „озбиљно-смешно“ даје референцијалну стварност „ђавола“ и „демона“ помјереног свијета. Њу није изградила реалистичка мотивација приповиједања, већ карневализација пролазности и ништавности којим се Булатовић катарзично „брани“ од недовољности постојања и смрти. Тим начином, у духу карневалских прекорачења и многострукости, истина текста је истина једне тежње да се умјетничким средствима активира мисао о

„малом човјеку“, оном који књижевно живи у халуцинантним, сомнабулним, хистеричним и другим самоодређењима. Њима Булатовић показује демонску страну људске природе, на рубу хумане егзистенције.

С обзиром на чињеницу да књижевна критика није благонаклоно реаговала на појаву књиге *Ђаволи долазе*, генеза приповиједака ишла је ка другој књизи, ка повијестима, које настављају карневализацију помјерених ситуација и стања јунака. У теми завичаја развија се тема рата и слика ликова у метафорама ватре и свеопштег пламена. Тема човјекове угрожености, овдје се, у књизи *Вук и звоно / повијести о огњу, заточеницима и још неким људима*, трансформисала симболима зле и добре ватре у тродимензионалном простору завичаја – друма, тамнице (болнице) и круга страдања и искушења, „таворења и борења“.

Поступак карневализације у Булатовићевој приповједној прози огледа се у дијаболичној инверзији епских тема рата и гротескним спојевима тема зла и добра. Књигом приповиједака *Ђаволи долазе* Булатовић је објавио јуродиви свијет помјерене стварности, а књигом *Вук и звоно*, поетску деканонизацију тема рата и револуције. Књигом *Црвени петао лети према небу*, Булатовићев декомпоновани свијет бића наћи ће се у трагикомичној реалности пада и људског пораза.

Дионизијска распрострањеност људског хаоса, апокалиптичних страсти и порока, трагикомичних снижавања етике, културе и традиције, учинила је да се Булатовићев свијет урбаног и руралног простора налази у карневалској структури човјековог пада. Она садржи амбивалентност, парадоксе и апсурд помјереног свијета, с интензитетом поетске истине о стварности „малог човјека“.

Поступак карневализације креће од језика немира, озарења и иреалистички мотивисаних реакција ликова, њихових покрета и тежњи. Булатовићев приповједач и ликови граде тему посувраћене егзистенције. Она захвата све слојеве наративног свијета, од сижејне организације текста до измијењеног поретка стварности. Озбиљност тема страдања и патње пародијски и иронијски варира карневалске мезалијансе, превласти ниског над узвишеним, порока над врлином. Тим начином, порок заузима простор врлине, баналност простор узвишених тежњи. Узрочно-последични след ствари и појава замијењен је деформном реалношћу људске несреће, са идејом њеног превладавања управо приповиједањем ништавног поретка људске пролазности. Зло постојања открива тамне особине бића, с одуховљеним добром новог облика постојања.

У Булатовићевим књигама *Ђаволи долазе*, *Вук и звоно*, као и у књизи *Црвени петао лети према небу*, говоримо о карневализацији „страног и страшног“ у теми егзистенције и „историјског поретка“ (Кајзер, 1995 : 72). Карневалско осјећање свијета подразумијева „суочавање ликова најразличитијих социјалних и других одредница на једном малом и уском простору, уз катастрофалну брзину збивања“, уз предуслов да се сагледа „природа људске празничности“ (Bahtin, 1978 : 16). Другим ријечима, слободе ослобађања као пуноће живота. Код Булатовића, у односу на одреднице празничности, тематизује се бизарно и ниско, човјекова недовољност и осуђеност на патњу. Интензитет тих облика, у духу карневалског обнављања, сасвим гротескно, враћа мисао на лијепо, на изгубљену хармонију постојања. Трагикомична реалност Булатовићевих антијунака поетски декомпонује тему људске несреће, али је и испољава идејом о спасењу. Укидање „свих хијерархијских односа“ (17) говори о томе да Булатовићеве јунаци живе ритам страсти и инстиката, без препрека „сталешког, имовинског, службеног, породичног и старосног положаја“ (17). Тренуци изгубљености, меланхолије, песимизма оспољавају искидана, немотивисана и инстинктивна оглашавања недовољности. Говор јунака у складу је с енергијом промашености и заумних тежњи, случајних помисли и коментара. Приповиједање и само постаје поетски трансформативно у гротескној напоредности трагичног и комичног у њиховој гротескној деформности. Тим начином, Булатовић остварује „нагласнији и најлуциднији отпор сваком рационализму и свакој систематичности мишљења“ (Кајзер, 1995 : 73).

Булатовићев надреални свијет модернистички је заснован на „игри судбине“, на негацији њених облика. Све је подложно деконструкцији и отуда бесконачни облик недовољности, због којих се, катарзично, враћа мисао о изгубљеном добру. Њему Булатовићеве јунаци теже као изласку из судбине смрти и нестајања.

Ауторова посвећеност „растварању облика у безобличном“ (Г. Р. Тамарин, 1962 : 33), учинила је да се приповиједање ликова умножава особинама грешника и праведника, једном ријечју, „божјих људи“, с трагичном кривицом постојања. Пародија, иронија и бурлеска људске цјеловитости, говори о људској пролазности. Цитат из *Књиге о Јову*, у књизи *Ђаволи долазе* („Није ли човјек на војсци на земљи? а дани његови нијесу ли као дани надничарски?), дијалогизује одређеност човјекове судбине на земљи и поетски текст који се, поетском десакрализацијом постојања, сасвим метафорично, доживљава и као „излаз из круга“.

„Обредно-представљачка форма“ (Bahtin, 1978 : 11) „неизрецивог и мрачног“ у теми угрожености и насиља карневализује немоћ ликова која и настаје кретањима дезоријентисаних особина помјерености. Док библијски Јов каже: „Шта је човјек да га много цијениш и мариш за њ?“ (Bulatović, 1989 : 5), Булатовићев приповједач умножава и карневализује дифузн свијет трагикомичних „лакрдјаша“ и „луда“. Ако је, како каже Бахтин, „карневал други живот народа, организован на принципу смеха“ (Bahtin, 1978 : 15), онда се смисао Булатовићеве карневализације тиче „виших циљева човековог постојања“, односно „света идеала“, без којих, закључује Бахтин, „нема и не може бити никакве празничности“ (15). Услов за празничност у Булатовићевим приповјеткама испуњен је покушајима јунака за прекорачењем властите ограничености. Сликар Милан тежи да „надвиси све људе“ (Bulatović, 1989 : 145) и да наслика смрт, Палишума да открије најдубље стање патње и да се ожени, Ева да роди... Интегритет „догађаја без реда“ и логичког поретка, с дескрипцијом „пијаница“, „слободних мислилаца“, „подземних генија“, „шизофреника“, „људи од мрака“, „од пене и сенке“, „неботичника“, ликова с „темељима од људских патњи и глине“, „дремовних телеса“, у простору гробља, кафана, поткровља, докова, учинио је да се Булатовићев свијет не обликује питањем о смислу, већ питањем о крајњим границама пада који карневализују ликови без поријекла и традиције, без индивидуалности осим оне која нуди антропоморфну везу ликова и инсеката, ликова и гротескних маски.

Карневалски аспект празничности у књизи *Вук и звоно* подразумијева преиначење или обарање „владајућег погледа на свијет“ (Bahtin, 1978 : 28). Потенцијал приповједне инверзије тиче се ратне теме. Њом Булатовић даје још један „општенародни организам“ (Bahtin, 1978 : 58) ликова, сачињен од ватре и пожара, од ликова у стањима подијељености и деоба, заробљености и заточења у пороку, гријеху, злочину, љубави и прижељкивању добра. Ликови су одијељени мјестом радње, ознакама на капама, обручком ватре и људске несреће која им обострано припада „споља и изнутра, на друму или у тамници, лудници, у души или успоменама. Тим начином, једно се садржи у другом, као што се тема „повучених, зачаурених и отуђених људи“ садржи у животу приче („ватра рађа нас људе, наше приче и судбине...“). Смрт рађа живот, каже Бахтин, а гротеска Булатовићевих ликова – „пробисвета“, „дроњавих скитача“, „људи од светлости“ и „љубави“, карневалски дух необичних збивања, тајновитих и скривених прича о страху, страдању и озарењу. Тако се, из приче у причу, гради простор за „сваку индивидуалност изван везе с последњом целином, за коју је већ била изгубљена стара

слика и још није нађена нова“ (Bahtin, 1978 : 63). Измјенама приповједачких перспектива (тачака гледишта), динамизује се и убрзава ритам приповиједања, дескрипција и семантика „заточења“, „таворења“ и „борења“. Живот ликова има дијаболичне размјере страдања и жртвовања, етички девестиране вриједности кајања и праштања. Судбине хоца, попова, црквењака, звонара, деце, отпадника, „никоговића и кућића“, „несрећника“, и других ликова, садрже свијест о кривици и избављењу. Аутор, тим начином, усредсређује читаоца на контрапункт људског пораза, на поступак снижавања којим из дубине зла говори о свјетлости и божанској хармонији. Булатовићеви јунаци из свијета зла теже добру. Рат као епска тема декомпонује се преласком с историјски важне на егзистенцијално маркантне мотиве атипичних ситуација и стања јунака. Карневализација земаљске осуђености на патњу, с просторима „изнад“ и „испод ватре“, с виђењима ликова „одозго“ и с мјеста радње (по „сокачићима, малим и тесним кућама, подрумима и таванима“, „око сеоских плотова“, „малих и неугледних гробаља“, „зградурина“ у касаби) отворила је тему егзистенције изван „устаљеног мира и равнотеже“ (Bahtin, 1978 : 27). Ликови бескућника, живих мртваца, сакатих, кљастих, слијепих, хромих, „блатњавих“ фигура непотпуног идентитета, умножили су гротескни поредак слике свијета. Деформност ликова приближила је људско анималном и обрнуто, због чега, аутор и овдје пореди и поистовјећује особине ликова с особинама животиња, карактеристичних у поређењима младића и гуштера, „старчића“ и „свраке“, човјека и паука и тд. Гротескна напоредност лијепог и ружног учинила је да се реалност урнебесне збиље приповиједа из средишта душе, из патње коју носе Булатовићеви јунаци. Више појединачних прича, о дјечаку и јарету, повратнику и старици, вуку и звону, нпр., упућују на поетску симболизацију егзистенције, на њено трајање и истину једне повијести („повести о огњу, заточеницима и још неким људима“), којој се, у обједињености страдања и отуђења, чита библијска тема осуђености на патњу: „Само желимо да сазнамо ко је несрећнији“, Vulatović, 1989 : 11). Мотиви рата, таквим избором, пребацују фокус приповиједања на тему „надражујуће празнине“ (46) и сасвим иреалне визије спасења. Приповијетке о рату, тим начином, носе два пола човјековог искуства – голготу зла и сасвим лирско самоосјећање небеског, сунчевог, божанског одређења. Тема порока и страсти карневализује посувраћену перспективу ружног и лијепог.

Поступак карневализације присутан је и у књизи *Црвени петао лети према небу*. Он се огледа у поетској инверзији патријархалне средине, у декомпозицији њене традиције, у инверзији породичног живота и традиционалних мотива свадбе и сахране.

Младић Мухарем спушта се у село да прода пијетла и постане човјек, али га људи, насиљем зла у себи, покоравају – и Мухарем губи човечност у некрофиличном искуству на гробљу. Хронотоп пута захвата простор завичаја и патријархалне традиције, као што простор свадбе и сахране захвата контрапункт постојања у хаосу, у паду или немогућности спасења. Луда Мара, Мухарем, старац Илија, Иванка, Кајица – исказују амбивалентни простор сна и јаве, гротескно и фантастично одређен збивањима без херојско-патриотског наслеђа. Луда Мара је резонер изгубљене чистоте и насиља, а карневализована структура свадбара, гробара, луталица, чланова патријархалне породице, резултат „карневалског светогрђа“, схватљив у ослобађању и деканонизацији етичких вриједности „од владајуће истине и постојећег поретка“, од „свих хијерархијских односа, привилегија, норми и забрана“ (Bahtin, 1978 : 16). Друштвена и социјална позиција јунака „маскира“ узроке пада под дејством дисхармоничних збивања.

Тема патријархалне породице, као доминанта, губи идилични ореол и добија онеобичену первертираност патријархалних вриједности. Митске слике свадбе (живота) и сахране (смрти) гротескно осцилирају: гротеска снижава људску недовољност, а пародија је уздиже. Изобличеност егзистенције израста из патријархално-фолклорне структуре црногорског друштва, али и из трагикомичне дезоријентације и изгубљености. На дјелу је карневализација страха, немира и усамљености, мрачних агона и насиља, љубави, помјерености и лудила. Дијаболичност и девастација патријархалних вриједности изневјерава конвенције реалистичког приповиједања. Експресни догађаји, стања пада и симболичног узлета сурвали су се у „прегрејани урнебес“ двадесет и осам прича – поглавља о старцу Илији и ванбрачном сину Мухарему, синовцу Кајици и невести Иванки, снахи Анђелији и Ницари, лудој Мари, гробарима Срећку и Исмету и луталицама Петру и Јовану. Мотиви порока и страсти, у бајковитом спектру људског ужаса, установљују и релативизују однос „испреметане“ и „исцјепкане приче“ (Ласић, 1977 : 57), а Булатовићев начин „прослављања“ гротескних изобличења, оксиморонске правце створеног свијета који сигнализира мисао о добру, о „петлу“ и црвеној боји љубави и снаге, са и без политичке импликације у теми комунизма и у алегоријској структури идеолошког насиља и тортуре. Петао је и „жар-птица“, симбол добра, семантичко одредиште душе и срца, које, сасвим апсурдно, губи и сам Мухарем, невини лик Булатовићевог театра апсурда. Да карневализација нуди другачију слику од оне с којом Мухарем улази у причу, говори трансформација лика на њеном крају. И он добија демонска обиљежја, и он некрофиличним искуством губи човјечност којој је тежио. И

Мухарем је „ђаво“ Булатовићеве прозе, лик актанта амбивалентне реалности егзистенције. Разградња ликова омогућава „органску снагу живог приповиједања“ (Ејхенбаум, 1970 : 243), а двосмисленост приказаног свијета, симболично остварену стварност зла.

У вертикали светог и профаног, у деконструкцији патње, с фасцинантношћу њене појаве, Булатовић карневализује свијет „безазлених аутомата што се крећу, воштаних фигура, па и људских марионета“ (Г. Р. Тамарин, 1962 : 21). Карневализација ликова у свакој лирски изговореној нади, емоцији, озарењу и хиперболичним особинама инфантилности, пијанства, изглобљености, карактерише контраст с устаљеним редом ствари. У простору паганске и хришћанске традиције, у митском ритуалу рађања и нестајања, карневаски дух Булатовићеве прозе садржи узвишеност измаштаног свијета којим аутор лирски исповиједа сан о срећи. Он се, сасвим апсурдно, руши и у драми *Годо је дошао*. Гротеска „човечанства које ишчекује једног јединог човека... да нас утешу и спасе“ преводи озбиљност теме у игру с апсурдом, а неизвјесност спасења у поетски поливалентан вид *комедије, фарсе, повијести, сатире, игре*. Свијет драме је, као и у приповијеткама, саграђен од снижавања предметности и идеје да „свет није онакав каквим га је направио (или затекао, нашао и оставио Бекет), већ да је „много гори“. Булатовић сматра да није довољно „подсмевати му се“, већ га треба разорити. Он то и чини, карневализацијом симбола људске несреће. Инверзија Бога и пекара, учинила је да се тема врховног духовног принципа замијени улогом пекара, смијешног и бијелог, обликованог снижавањем „озбиљне приче“. Булатовићев Годо је „пекар међу жапцима и клоновима“ (Булатовић, 1994 : 111), лик из народа, дио циркуса. Умјесто месије и спаситеља долази пекар („Жао ми је што су се разочарали. Очекивали свеца, а дочекали пекара“ (113), човјек „лудости“ („како је дивно што лудости нема краја“). У драми, сасвим у духу карневалске слике постојања, Булатовић преиначава Бекетову поетску „формулу“ спасења. Булатовић вјерује да није „све у хлебу и љубави“ (152), да није све ни у слободи, већ у сазнању да је она немогућа („Омча мора бити око нечијег врата. Слобода не постоји сем у књигама“ (154). Булатовићев Годо уништава илузију добра и он се из спектра наде опрашта од „тужне“ и „смешне“ идеје испуњења. Дјечак тјера Годоа („Одлази... ти си ђаво!“ (181), вјерујући у испуњење наде („Све што је било култно и ограничено овде је отпало, али је остало оно свељудско, универзално, и утопијско“, Ваhtin, 1978 : 19). Поступак карневализације, тим начином, и овдје, у драми, говори о естетски дјелотворној имагинацији која „празнује“ гротескне и фантастичне облике

угрожене егзистенције и њихову поетску несводивост у односу на мисао да се свијет зла, тим начином, интензивира у сазнању изгубљеног добра.

ЛИТЕРАТУРА

Бартош 1965: Отакар Бартош, „Биљешке уз теорију и типологију гротеске“, у: *Умјетност ријечи*, Загреб, 1965.

Bahtin 1967: *Problemi poetike Dostojevskog*, Nolit, Beograd.

Bahtin 1978: Mihail Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*, Nolit, Beograd.

Bulatović 1989: *Đavoli dolaze*, Sabrana dela Miodraga Bulatovića, Beograd.

Bulatović 1989: *Vuk i zvono / povesti o ognju, zatočenicima i još nekim ljudima*, Sabrana dela Miodraga Bulatovića.

Bulatović 1989: *Crveni petao leti prema nebu*, Sabrana dela Miodraga Bulatovića, Beograd.

Булатовић 1994: *Годо је дошао и друге драме*, Београд.

Ејхенбаум 1970: Борис Ејхенбаум, „Како је направљен Гогољев Шињел“, у: *Поетика руског формализма*, Београд.

Кајзер 1995: Волфганг Кајзер, „Покушај одређења суштине гротескног“, *Реч*, бр. 10.

Ласић 1977: Станко Ласић, *Проблеми наративне структуре*, Загреб.

Тамарин 1962: Г. Р. Тамарин, *Теорија гротеске*, Сарајево.

Lidija Tomić

PROCESSES OF CARNIVALIZATION IN THE SHORT STORIES OF MIODRAG BULATOVIĆ

(Summary)

The work under this title examines the process of carnavalization related to the short stories of Miodrag Bulatović. The paper refers to the part of the narrative with the intention to study the signs and signals of Bulatovic's narrative method. The opening thesis reveals the setting of Bulatovic's gorgeous world of grotesque and fantastic imagery structures of the world, where by parody and irony themes of evil are poetically and lyrically linked to the theme of good. The work does not introduce the exciting space of Bulatovic's pictures of the world, but penetrates the aspects of the play *Godot Has Come* with the idea of the saviour. If the process of carnavalization is in the function of poetic freedom which aims at achieving the fullness of life and freedom of imagination within the darkness of precipice and nothingness, then we have brought a different vision of the savior into the relationship with a hero who is not one. Bulatovic's *Godot* is just one of the "devils" that the author uses to challenge the sense of existence.